

УДК 903.5-033.6:902.035«18/19»

Валентина Троцька

ГЛИНЯНІ ВИРОБИ В ПОХОВАЛЬНИХ ПАМ'ЯТКАХ ДАВНЬОРУСЬКОГО ЧАСУ (за матеріалами археологічних досліджень кінця XIX – другої половини XX ст.)¹

DOI: 10.58407/litopis.230501

© В. Троцька, 2023. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7120-1219>

Мета статті полягає в здійсненні аналізу праць археологів кінця XIX – другої половини XX ст., в яких досліджували глиняні вироби в похованнях давньоруського часу. Опрацьований матеріал дозволяє дійти висновків, що впродовж давньоруського часу існували два поховальні обряди – трупоспалення та трупопокладення небіжчиків. При обох видах поховань серед супровідного інвентарю знаходили різні типи глиняних виробів: горщики, глечики, миски, амфори, зооморфні та антропоморфні статуетки тощо. Наявність глиняних виробів у похованнях дослідники в першу чергу пов'язують із віруванням жителів у потойбічне життя, намаганням забезпечити покійного всім необхідним на тому світі, зокрема їжею та питвом, оскільки давньоруське населення вірило, що в потойбіччі продовжується життя. Традиційною є думка, що в поховальній обрядовості речі, які клалися до могили, мали забезпечити потреби небіжчика після тілесної смерті.

Вдалося дослідити місцезнаходження та різні способи покладання глиняних виробів у могилах під час кремації та інгумації померлих, як у дорослих так і дитячих похованнях.

Ключові слова: поховання, давньоруських час, глиняні вироби, археологічні дослідження, курганні, безкурганні могильники.

Важливими археологічними об'єктами епохи Київської Русі є поховальні пам'ятки – могильники курганні й безкурганні, матеріали яких значною мірою дають можливість реконструювати соціальні, демографічні, етнокультурні та духовні зміни, які відбувалися в давньоруському суспільстві впродовж X–XIII ст. Історія їх досліджень налічує майже два століття. Розкопано велику кількість поховальних комплексів, розглянуто елементи поховального обряду, який формувався під впливом соціальних, етнічних, релігійних факторів.

Досить непогано поховальні пам'ятки, в яких виявлені глиняні вироби, представлені в матеріалах із розкопок курганів на території Чернігівщини й Київщини, як за обрядом кремації, так і за обрядом інгумації.

У різні часи дослідженням глиняних виробів у поховальних пам'ятках займалися Д. Самоквасов, Й. Хойновський, Б. Рибаків, М. Каргер, Д. Бліфельдт, Ф. Андрощук, О. Моця та ін.²

¹ Доповідь була виголошена на IX Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми сучасної української медієвістики», що відбулася 20 травня 2023 р. в Інституті історії та соціогуманітарних дисциплін ім. О. Лазаревського на базі Науково-дослідного центру вивчення історії релігії та Церкви імені архієпископа Лазаря Барановича та кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин (Національний університет «Чернігівський колегіум» ім. Т. Шевченка) спільно з Інститутом історії України НАН України.

² Каргер М. Древний Киев (очерки по истории материальной культуры древнерусского города). Москва–Ленинград: Изд-во АН СССР, 1958. Т. 1. С. 127–230; Моця А. Население Среднего Поднепровья IX–XIII вв. (по данным погребальных памятников). Киев: Наукова думка, 1987. С. 6–47; Його ж. Погребальные памятники южнорусских земель IX–XIII вв. Киев: Наукова думка, 1990. С. 7–108; Його ж. Населення південноруських земель IX–XIII ст. (за матеріалами некрополів). Київ, 1993. С. 7–46; Хойновский И. Раскопки великокняжеского двора древнего града Киева, произведенные весной 1892 года: археологическо-историческое исследование. Киев: Тип-я С. Кульженко, 1898. С. 52–57; Самоквасов Д. Могильные древности Северянской Черниговщины. Москва: Си-

В археологічній літературі такі знахідки з поховань дослідники називають ритуально-міфологічними. Серед них у могилах біля похованого значно більше виявлено глиняного посуду. Він призначався для зберігання, споживання ритуальної їжі та питва, виконував функції супутнього інвентарю при похованні померлого, служив урною для праху під час кремації. З поширенням християнства звичай покладання в могилу посуду поступово зникає. Тому в пізніших пам'ятках глиняного посуду під час їх розкопок знаходять значно менше. Всього на території України, як зазначають археологи, досліджено понад 200 курганних і 100 ґрунтових могильників цієї епохи, серед них значна їх кількість безінвентарні³.

Ця стаття присвячена дослідженню глиняних виробів в похованнях давньоруського часу за працями дослідників кінця XIX – др. пол. XX ст.

Найвність глиняних виробів у могилах учені найперше пов'язують із віруванням жителів у потойбічне життя, намагання забезпечити покійного всім необхідним на тому світі, зокрема їжею та питвом, оскільки наші пращури вірили, що в потойбічній продовжується життя⁴.

Як підтверджено розкопками, не завжди в могилах фіксується увесь набір посуду, найчастіше в похованнях знаходять кілька однотипних посудин, переважно – горщиків, які, на думку Б. Рибакова, вважалися символом достатку⁵. Хоча окрім горщиків у могилах знаходять глечики, миски, амфори, чашки, корчаги, зооморфні та антропоморфні статуетки, писанки, глиняні хрестики, язичницькі обереги⁶. Прикметно, що для поховальних урн використовували як вживаний посуд, так і новий. Б. Рибаків зазначав, що перед покладанням горщика в могилу в ньому спочатку могли готувати ритуальну страву, наприклад, кашу, а потім цей же горщик ставав вмістилищем для праху покійного, що підтверджено й писемними джерелами⁷.

Зокрема, в літописних повідомленнях стверджується про поховання померлих за обрядом трупоспалення та трупопокладення разом із супровідним інвентарем, серед якого згадують глиняний посуд: «...і, поклавши на вогонь мерця, спаливали його. А після цього, зібравши кості, вкладали їх у невеликий посуд...»⁸; «І коли хто-небудь помирає, спалюють його разом з його одягом, і беруть попіл цього мерця і кладуть у золоті або срібні посудини, або в нову глиняну посудину, і заривають його в землю...», «...коли у них вмирає хтось зі знаті, йому викопують могилу у вигляді великого дому, кладуть його туди й разом із ним кладуть у ту ж могилу його одяг і золоті браслети, які він носив. Потім опускають туди безліч їстівних запасів, посуд із напоями й чеканну монету. Нарешті, в могилу кладуть живу улюблену дружину покійника. Опісля цього отвір могили закладають і жінка вмирає в заточенні»⁹.

За матеріалами археологічних досліджень більшість посудин із залишками їжі фіксують при трупопокладенні біля ніг, голови, рук покійного. Важливе значення мало й упорядковане розташування посуду в похованнях (південна чи північна, східна чи західна орієнтація посуду, в головах чи ногах, справа чи зліва від померлого). На думку Б. Магомедова, таке розташування посуду могло слугувати своєрідним орієнтиром душ померлих до країни мертвих¹⁰. *Такий ритуал, як зазначають писемні джерела, іде з глибокої давнини, існував у добу Київської Русі, як серед язичників, так і християн*¹¹.

Усього в різних похованнях давньоруського часу дослідниками знайдено як цілий посуд, так і його фрагменти. За розмірами він досить різний – від мініатюрних, висотою кілька сантиметрів, і до великих, висотою близько 30 см. Серед них виділяють великі, ви-

нодальная тип-я, 1916. С. 1–97; Бліфельд Д. Давньоруські пам'ятки Шестовиці. Київ: Наукова думка, 1977. С. 10–114; Івакін В. Християнський поховальний обряд населення давньоруського Києва (XI–XIII ст.). *Археологія*. 2008. № 3. С. 60–75.

³ Моця О. Могильники епохи Київської Русі. *Інститут історії України*. URL: history.org.ua/?termin=Mohylnyky.

⁴ Магомедов Б. Потойбічний бенкет у поховальному обряді черняхівської культури. *Старожитності І тисячоліття нашої ери на території України*. Київ, 2003. С. 83–88.

⁵ Рибаків Б. *Язычество Древней Руси*. Москва: Наука, 1987. С. 76.

⁶ Гупало В. Апотропеїчні предмети з літописного Звенигорода. *Княжа доба: історія і культура*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. С. 17–36; Ї ж. Обереги та апотропеїчні знаки на побутових предметах зі Звенигорода. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 2011. Вип. 15. С. 397–414.

⁷ Рибаків Б. *Язычество Древней Руси*. С. 76.

⁸ *Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Махновця; відп. ред. О. Мишанич*. Київ: Дніпро, 1989. С. 9.

⁹ Гаркаві А. Сказания мусульманских писателей о Славянах и Русских: с половины VII в. до конца X в. по Р.Х. / Собр., пер. и объясн. А. Гаркави. Санкт-Петербург, 1870. С. 271; Ковалевский А. Книга Ахмеда Ибн-Фадлана о его путешествии на Волгу в 921–922 гг.: Статьи, переводы и комментарии. Харьков: Изд-во Ордена трудового красного знамени Государственного университета им. А. Горького, 1956. С. 262–263.

¹⁰ Магомедов Б. Потойбічний бенкет у поховальному обряді... С. 83–88.

¹¹ Мартиняк І. Ібн Фадлан про поховальні вірування та обряди східних слов'ян. *Міфологія і фольклор*. 2016. № 1–2. С. 142.

сотою від 22 до 30 см з діаметром денця 9–10 см, середні, від 16 до 22 см; невеликі, від 10 до 15 см, з діаметром денця 5–7,5 см.

Д. Самоквасов, досліджуючи кургани Сіверянської Чернігівщини, згадував про виявлені поховання – як за обрядом кремації, так і інгумації – та знайдені в них однотипні горщики (подібні за формою та розмірами) з прахом покійних та їжею для мерців. Більшість із них орнаментовані ритованими прямими лініями під вінцями, на опуклові, по всій поверхні виробу – від вінця до денця. Виявлено також горщики з хвилеподібними лініями під вінцями, які чергувалися з прямими лініями¹².

Посудини з прахом покійних виявлено в різних місцях поховання. Д. Бліфельд зафіксував їх місце розташування в Шестовицьких курганах. За твердженням дослідника, урни розташовувалися:

- у центрі вогнища (курган № 6, 24, 30, 58, 66, 76, 82, 101);
- у південно-східній частині вогнища (курган № 9, 10, 88);
- у південній (курган № 15, 40, 69, 84);
- у східній (курган № 50);
- у північній (курган № 53, 72).

Також досліджено місцезнаходження глиняного посуду в похованнях за обрядом інгумації. Як зазначав Д. Бліфельд, посуд виявлено біля голови, рук чи ніг померлого.

Наприклад, у кургані з труполокладенням воїна з жінкою та конем глиняний горщик з рештками ритуальної їжі розташовувався біля правої руки померлого чоловіка¹³.

У кургані Гущене (дослідження Д. Самоквасова) між чоловічим кістяком і кістяком коня зафіксовано горщик біля лівої ноги померлого, наповнений кістками тварин та птиці¹⁴.

І. Хойновський, вивчаючи кургани на Київській горі, стверджував, що кількість глиняного посуду в могилах іноді становила від одного виробу до двох, іноді й більше. При похованні небіжчику ставили ті посудини, які померлий міг використовувати при житті та новий посуд, який виготовлявся спеціально для похорону. Дослідник зазначав, що в одному з курганів йому вдалося знайти дві невипалені глекоподібні посудини з вушками з погано заглаженою поверхнею. На думку вченого, їх виготовлено для того, щоб покласти в могилу¹⁵.

Значну роботу з дослідження поховальних пам'яток провів М. Каргер на території Києва, присвятивши їм окремий великий розділ у монографії з історії давньоруської матеріальної культури міста. Вчений окремо виділив кремаційні та інгумаційні поховання, зазначив розміщення в них посуду біля померлого. У похованні за № 102 зафіксував повернутий догори дном горщик¹⁶. Одні вчені вважають, що це могло відбутися випадково, можливо, під час пограбування кургану, інші – що це пов'язано з магічними обрядами. Думок багато, серед них основні трактуються так: спроба запобігти «поверненню» небіжчика в світ живих; заточити все негативне, з-поміж іншого й хворобу, тим самим знешкодити їй; викриття або позначення чаклуна тощо¹⁷. А взявши до уваги, що горщик був місцем для праху покійного, в ньому, як вважало давнє населення, містилася й душа померлого. А якщо ця душа несла в собі негатив, то її старалися локалізувати способом перевертання посудини догори дном, щоб душа померлого не вилетіла на поверхню. Такий ритуал в давньоруських похованнях зустрічається рідко. Проте його фіксують у різних археологічних культурах, зокрема в катакомбній, зарубинецькій, скіфського, античного часу, в некрополях слов'ян¹⁸.

У процесі аналізу археологічного матеріалу вдалося виділити нестандартне розміщення посуду в похованнях. Зокрема, О. Моця зафіксував горщик, у середині якого стояла глиняна кухлеподібна посудина, із якої, можливо, небіжчик мав у потойбіччі споживати міцні напої. У Чернігові під курганним насипом знайдено глиняну миску, а в кургані Яблунівка й Козин – глечики з вузькою шийою та столовий скляний посуд. Виявлено також

¹² Самоквасов Д. Могильные древности Северянской Черниговщины... С. 52–55, 61, 67, 70–71.

¹³ Бліфельд Д. Давньоруські пам'ятки Шестовиці... С. 39, 128

¹⁴ Самоквасов Д. Могильные древности Северянской Черниговщины... С. 77, 80.

¹⁵ Хойновский И. Краткие археологические сведения о предках славян и Руси. Киев: Тип-я Императорского университета Св. Владимира, 1896. С. 53, 56, 57.

¹⁶ Каргер М. Древний Киев... С. 127–230.

¹⁷ Демченко О. Ритуал перевертання посуду в поховальному обряді катакомбної культури та спроба інтерпретації його значення. *Записки історичного факультету Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова*. 2012. № 23. С. 15–28; Пеляшенко К. Випадки нестандартного покладання ліпленого посуду в поховальний простір (пам'ятки скіфського часу лісостепової частини Північного Причорномор'я). *Археологічна керамологія*. 2019. № 1. С. 12–17.

¹⁸ Небрат С. Поховання Інгільської катакомбної культури з дерев'яним посудом. *Чтиво*. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Nebrat_Serhii/Pokhovannia_inhulskoi_katakombnoi_kultury_z_derevianym_posudom.pdf

античні амфори й амфориски (невеликих розмірів античні посудинки, які призначалися для олії, ароматичних і косметичних засобів) та глиняна миска¹⁹.

Крім посуду місцевого виробництва в могилах знайдено й привізний. Наприклад, Д. Бліфельд у Шестовицькому кургані № 105 виявив глиняну посудину з носиком, вузьким горлечком та петлеподібним вухом грецького виробництва. Така посудина, можливо, виконувала роль рукомильника для покійного²⁰.

І. Хойновський у київських похованнях зафіксував грецькі амфори. На думку дослідника, вони виконували роль жертвового посуду, в них до померлого ставили вино або хмільний мед²¹.

Рідше в похованнях знаходять плінфу. Такі знахідки вдалося зафіксувати в могилах ченців Янчина монастиря на території Києва, а також в Чернігові, як під головою померлого, так і під ногами. На думку В. Івакіна, це мало «імітувати суворе аскетичне ложе-могилу ченця-затвірника»²².

Глиняні вироби знаходять не лише в дорослих, але й у дитячих похованнях. Це переважно невеликі за розмірами горщики із залишками їжі та глиняні писанки. На думку вчених, вони уособлювали сили відродження. Пустотілі з глиняною кулькою всередині, під час струшування вони видавали звук, який відлякував нечисту силу. Стародавнє населення вірило, що такий оберіг захищав дітей від злих духів, зурочення як у реальному, так і в потойбічному житті²³.

Серед глиняних виробів IX–XIII ст. в могилах виявлено глиняну антропоморфну й зооморфну пластику. Це різноманітні глиняні предмети у вигляді фігурок тварин і людей, здебільшого теракотові, рідше прикрашені різнокольоровою поливою²⁴. Дослідники цей тип кераміки називають «глиняна іграшка» та стверджують, що її виготовляли як для дитячих забав, так і для проведення релігійних культів. Зокрема, фігурку воїна на коні, на думку Б. Рыбакова, могли класти в могилу до померлого для заміни людських і тваринних жертвоприношень²⁵. Згідно зі слов'янською міфологією, дрібна антропоморфна та зооморфна пластика була безпосередньо пов'язана не лише з аграрними святами, але й із поховальною обрядовістю²⁶.

Глиняні хрести, іконки, які в давньоруські часи вважалися символом особистого християнського благочестя та оберегами від нечистої сили, зустрічаються в похованнях не так часто. Натільні глиняні хрести знайдені, наприклад, у похованні XII – першої пол. XIII ст. в околицях літописної Теревовлі на Тернопільщині. Язичницький глиняний амулет у вигляді лапи звіра – у Шестовицькому могильнику на Чернігівщині. На думку дослідників, такими предметами дуже дорожили, тому після смерті їх власників клали до могили померлому, про що говорять самі ці знахідки²⁷.

Глиняні вироби виявлені не лише в самих похованнях, але й у курганных насипах та в засипках ям. Знайдено як цілий посуд, так і велику кількість черепків. Знахідки черепків археологи пов'язують із обрядом биття посуду на могилі померлого після його поховання. Оскільки складовою поховального обряду була тризна, обрядове дійство – поминання померлих. Про це згадує «Повість минулих літ»: «А коли хто вмирав – чинили вони тризну над ним...»²⁸. За твердженням дослідників, тризна була «урочистим прощанням з небіжчиком, мала вигляд військової гри, чи битви». Заключним моментом поховального обряду, за літописними текстами, після насипання кургану був поминальний бенкет²⁹. Б. Рыбаков зазначав, що такі обряди були покликані відганяти смерть від живих³⁰. За свідченням

¹⁹ Моця А. Погребальные памятники южнорусских земель... С. 34, 35; Моця О. Населення південноруських земель... С. 23, 26.

²⁰ Бліфельд Д. Давньоруські пам'ятки Шестовиці... С. 69.

²¹ Хойновський І. Краткие археологические сведения о предках славян... С. 53, 56, 57.

²² Івакін В. Християнські поховальні пам'ятки давньоруського Києва. Київ: КИТ, 2008. С. 132, 133, 136.

²³ Моця О. Населення південноруських земель... С. 100; Боровський Я. Світогляд давніх киян. Київ: Наукова думка, 1992. С. 139–152.

²⁴ Брайчевська О. Вироби дрібної пластики, монети і актові печатки як джерело для вивчення чоловічих головних уборів давньоруського часу. *Старожитності Південної Русі: Матеріали історико-археологічного семінару «Чернігів і його округи в IX–XIII ст.»*. Чернігів: Сіверська думка, 1993. С. 112–117; Каргер М. Древний Киев... С. 451–453; Радул О. Оберігальна педагогіка східних слов'ян (VI–XIII ст.). *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка. Серія: Педагогічні науки*. 2014. Вип. 125. С. 166–171 / *Національна академія України ім. В. Вернадського*. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2014_125_42.

²⁵ Рыбаков Б. Язычество Древней Руси. С. 657–677.

²⁶ Боровський Я. Мифологический мир древних киевлян. Киев: Наукова думка, 1982. С. 68–71.

²⁷ Гупало В. Апотропеїчні предмети з літописного Звенигорода... С. 17–36; Гупало В. Обереги та апотропеїчні знаки... С. 397–414.

²⁸ Літопис руський. С. 9.

²⁹ Боровський Я. Мифологический мир древних киевлян... С. 188–102; Боровський Я. Світогляд давніх киян... С. 152–153.

³⁰ Рыбаков Б. Нестор о славянских обычаях. *Древние славяне и их соседи* / Академия наук СССР, Институт археологии. Москва, 1970. С. 40–44.

літописців, після похорону живі пили за померлого прощальну чашу, рештки напою виливали на могилу, після розбивали посуд: «Через рік після смерті небіжчика брали двадцять глеків меду, іноді трохи більше, іноді трохи менше, несли на пагорб (курган), де збиралася родина покійного, їдять, п'ють, б'ють посуд і потім розходяться»³¹. Тому значна кількість черепків, які фіксуються в могилах як під час кремації, так і під час інгумації померлих, дослідники пов'язують із оновленням життя³². О. Моця значну кількість знахідок битого посуду біля померлого зафіксував у понад 440 насипах і більш ніж 760 могилах³³. В. Івакін у 61 поховальному комплексі Києва зафіксував рештки поминальної трапези. Над кістяком та в засипному ґрунті в семи випадках виявлено кістки тварин – рештки поминального обіду в глиняному горщику. У засипці 58 поховань знайдено фрагменти битого посуду доби Київської Русі та античних амфор, із яких, імовірно, пили хмільний мед, пиво чи вино³⁴.

Отже, опрацьований матеріал дозволяє дійти висновку, що впродовж давньоруського часу існували два поховальні обряди – трупопалення та трупопокладення небіжчиків. При обох видах поховань серед супровідного інвентарю зустрічаються різні типи глиняних виробів: горщики, глечики, миски, амфори, зооморфні та антропоморфні статуетки, писанки, плінфа тощо. Наявність глиняних виробів у похованнях дослідники передовсім пов'язують із віруваннями жителів у потойбічне життя, намагання забезпечити покійного всім необхідним на тому світі, зокрема їжею та питвом. Вдалося дослідити місцезнаходження та різні способи покладання глиняних виробів у могилах під час кремації та інгумації померлих як у дорослих, так і дитячих похованнях.

References

- Borovsky, Ya. (1992). *Svitohliad davnikh kyian [Worldview of ancient Kyivans]*. Kyiv, Ukraine.
- Braichevska, O. (1993). *Vyrobny dribnoi plastyky, monety i aktovi pechatky yak dzherelo dlia vyvchennia cholovichykh holovnykh uboriv davnoruskoho chasu [Small plastic products, coins and royal seals as a source for the study of men's headdresses of the ancient Rus era]*. Chernihiv, Ukraine.
- Demchenko, O. (2012). *Rytaal perevertannia posudu v pokhovalnomu obriadi katakombnoi kultury ta sproba interpretatsii yoho znachennia [The ritual of overturning dishes in burial rite of catacomb culture and an attempt to interpret its meaning]*. *Zapysky istorychnoho fakultetu Odeskoho natsionalnoho universytetu im. I. Mechnykova – Notes of the historical faculty of the I. Mechnikov Odesa national university*, 23, P. 15–28.
- Hupalo, V. (2011). *Kniazha doba: istoriia i kultura. Apotropichni predmety z litopysnoho Zvenyhoroda [Princely age: history and culture. Apotropaic objects from the chronicle of Zvenigorod]*. Lviv, Ukraine.
- Hupalo, V. (2011). *Oberehy ta apotropichni znaky na pobutovykh predmetakh zi Zvenyhoroda [Amulets and apotropaic signs on household items from Zvenigorod]*. *Materialy i doslidzhennia z arkeolohii Prykarpattia i Volyni – Materials and research on the archeology of Prykarpattia and Volyn*, 15, P. 397–414.
- Ivakin, V. (2008). *Khrystyianskyi pokhovalnyi obriad naseleння davnoruskoho Kyieva (XI–XIII st.) [Christian burial rite of population of Old Rus Kyiv (11th–13th c.)]*. *Arkeolohiia – Archeology*, 3, P. 60–75.
- Magomedov, B. (2003). *Starozhystnost I tysiacholittia nashoi ery na terytorii Ukrainy. Potoibichnyi benket u pokhovalnomu obriadi cherniakivskoi kultury [Otherworldly feast in funeral rite of Chernyakhov culture. Antiquities of the 1st millennium AD on the territory of Ukraine]*. Kyiv, Ukraine.
- Martyniak, I. (2016). *Ibn Fadlan pro pokhovalni viruvannia ta obriady skhidnykh slovian [Ibn Fadlan on funeral beliefs and rites of Eastern Slavs]*. *Mifolohiia i folklor – Mythology and folklore*, 1–2, P. 136–142.
- Motsya, O. (1993). *Naseleння pivdenoruskyykh zemel IX–XIII st. (za materialamy nekropoliv) [Population of south Rus lands of the 9th–13th c. (based on necropolis materials)]*. Kyiv, Ukraine.
- Peliashenko, K. (2019). *Vypadky nestandartnoho pokladannia liplenoho posudu v pokhovalnyi prostir (pamiatky skifskoho chasu lisostepovoi chastyny Pivnichnoho Prychornomor'ia) [Cases of non-standard placement of moulded ware in the burial space (monuments of the Scythian period of the forest-steppe part of the Northern Black Sea region)]*. *Arkeolohichna keramolohiia – Archaeological ceramology*, 1 (1), P. 12–17.

Троцька Валентина Іванівна – старша наукова співробітниця Науково-дослідного сектору мистецтвознавчої (художньої) керамології Науково-дослідного Інституту керамології Національного музею-заповідника українського гончарства (вул. Партизанська, 102, с. Опішне, 38164, Україна).

³¹ Історія України в документах і матеріалах: Вид. 2-ге / Уклад. М. Петровський; АН УРСР, Інститут історії України. Київ: Радянська школа, 1946. Т. 1: Київська Русь і феодальні князівства XII–XIII ст. С. 73.

³² Боровський Я. Мифологический мир древних киевлян... С. 102; Боровський Я. Світогляд давніх киян... С. 152–153; Зеленин Д. Восточнославянская этнография. Москва: Наука, 1991. С. 349.

³³ Моця А. Погребальные памятники южнорусских земель... С. 33–34.

³⁴ Івакін В. Християнський поховальний обряд... С. 66–67.

Trotska Valentyna – senior researcher at the Research sector of art historical (artistic) ceramics of the Research Institute of ceramics of the National museum-reserve of Ukrainian pottery (102 Partyzanska St., Opishne village, 38164, Ukraine).

E-mail: val_trocka@ukr.net

**CLAY PRODUCTS
IN BURIAL MONUMENTS OF THE ANCIENT RUS TIMES
(based on materials of archaeological researches
of the end of the 19th – the second half of the 20th c.)**

*The purpose of the article is to analyze works of archaeologists of the late 19th – the second half of the 20th c. who studied pottery in burials of the Old Rus period. The material analyzed allows us to **conclude** that there were two funeral rites in Old Rus times: corpse immolation and corpse assembling. In both types of burials, various types of pottery are found among the accompanying inventory: pots, jugs, bowls, amphorae, zoomorphic and anthropomorphic figurines, etc. Researchers primarily associate the presence of pottery in burials with the inhabitants' belief in the afterlife, an attempt to provide the deceased with everything necessary in the afterlife, including food and drink, since the Old Rus population believed that life continues in the afterlife. It is a traditional belief that in funeral rites, things left in the grave were supposed to meet needs of the deceased in the afterlife.*

It was possible to investigate the location and various ways of placing pottery in graves during cremation and inhumation of the dead, both in adult and child burials.

Key words: burials, Old Rus period, pottery, archaeological research, burial mounds, non-mound burial grounds

Дата подання: 4 вересня 2023 р.

Дата затвердження до друку: 20 жовтня 2023 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Троцька, В. Глиняні вироби в поховальних пам'ятках давньоруського часу (за матеріалами археологічних досліджень кінця ХІХ – другої половини ХХ ст.). *Сіверянський літопис*. 2023. № 5. С. 5–10. DOI: 10.58407/litopis.230501.

Цитування за стандартом АРА

Trotska, V. (2023). Hlyniani vyrobny v pokhovalnykh pamiatkakh davnoruskoho chasu (za materialamy arkhеolohichnykh doslidzhen kintsia ХІХ – druhoi polovyny ХХ st.) [Clay products in burial monuments of the ancient Rus times (based on materials of archaeological researches of the end of the 19th – the second half of the 20th c.)]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 5, P. 5–10. DOI: 10.58407/litopis.230501.

